

Valstybinė bibliografinė apskaita Lietuvoje

Regina VARNIENĖ

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, el. p. r.varniene@lnb.lt

Bibliografinės apskaitos samprata

1977 m. UNESCO ir IFLA rekomendacijose valstybinės bibliografijos tarnyboms bibliografinė apskaita apibūdinama taip: „Bibliografinė apskaita būtina sukurti ir palaikyti dokumentų aprašo sistemą, kuri turi būti organizuojama pagal šalyje priimtus katalogavimo, sisteminimo ir dalykinimo principus. Tai svarbu dokumentų identifikavimui, paieškai ir prieigai“¹.

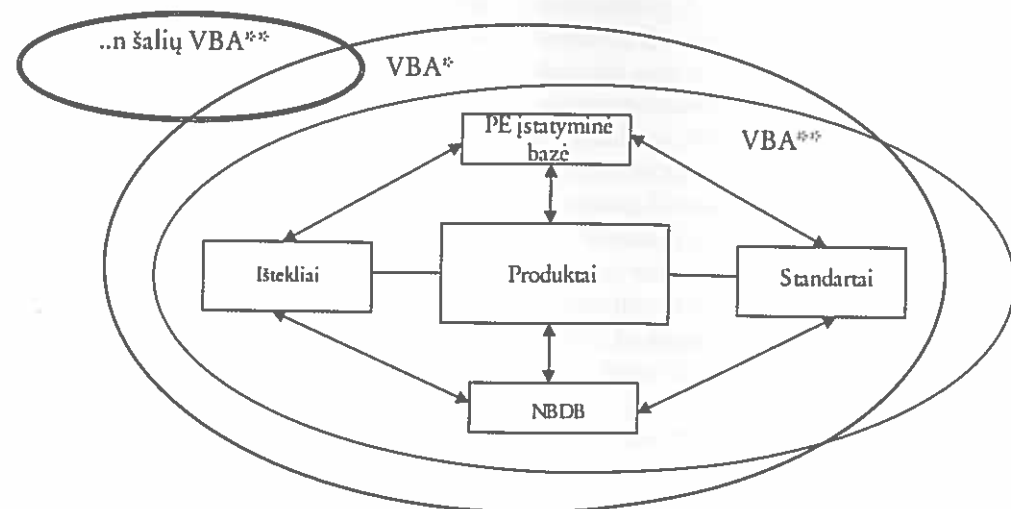
Kitame dokumente² bibliografinė apskaita apibūdinama kaip: „... veikla, susijusi su bibliografinių įrašų failo, kuriame pateikiami bibliotekoje ar archyvine fonde saugomi dokumentai arba rodyklėje ar duomenų bazėje išvardyti šaltiniai, sudarymu, organizavimu, valdymu ir palaikymu, siekiant palengvinti prieigą prie juose esančios informacijos. Bibliografinė apskaita apima: bibliografinio aprašo standartizavimą ir dalykinę paiešką, naudojantis tokiomis priemonėmis kaip bendros katalogavimo taisyklės, klasifikacijos sistemos ir pradmenys; katalogų, suvestinių są-

rašų ir paieškos priemonių sudarymą ir palaikymą; fizinės prieigos prie kolekcijos dokumentų suteikimą“.

Valstybinės bibliografinės apskaitos siekis yra *visuotinė bibliografinė apskaita*, kuri gali būti apibūdinama kaip daugelio pasaulio šalių, kuriose ši veikla yra vykdoma, integracija, ilgainiui tapusi tarptautine programa, kurią sudarė UNESCO kartu su IFLA, siekdamas sukurti pasaulinę bibliografinės apskaitos sistemą, panaikinti katalogavimo procesų dubliavimą, pagerinti prieigą prie šios informacijos.

Remiantis pateiktais apibrėžimais bibliografinė apskaita galima apibūdinti kaip tarpusavyje susijusių entitetų – įstatyminės bazės, išteklių, standartų, bibliografinės informacijos duomenų banko – sąveikos rezultata, užtikrinantį šalies dokumentų bibliografinę apskaitą pagal tarptautinius standartus ir nūdienos keliamus reikalavimus.

Schematiškai bibliografinės apskaitos entitetų sąveiką būtų galima pateikti taip:

VBA* - visuotinė bibliografinė apskaita
VBA** - valstybinė bibliografinė apskaita

1 schema. Valstybinės bibliografinės apskaitos entitetai

Visi šios veiklos entitetai (ištekliai, privalomojo egzemplioriaus įstatyminė bazė, standartai, bibliografinės apskaitos produktai) yra dinamiški, tarpusavyje susiję, vadinasi, ilgainiui gali keistis. Tai patvirtina jau egzistuojančios įvairių šalių, įskaitant ir Lietuvą, bibliografinės apskaitos sistemos pasikeitimai.

1993 m. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (LNB) Mokslo taryboje buvo pristatyta koncepcija, numatanti formuoti atskirą Nacionalinės bibliografijos duomenų banką (NBDB), derinant minėtus visuotinės bibliografinės apskaitos entitetus su tarptautinių organizacijų rekomendacijomis.

Išvardytų entitetų sąveikos pagrindu buvo pradėtas formuoti NBDB, užtikrinęs šalies dokumentų kompiuterinių bibliografinių ir autoritetinių įrašų kaupimą, jų ilgalaikį išsaugojimą bei sklaidą pasaulyje. Tai sudarė palankias sąlygas Lietuvai efektyviau integruotis į globalius informacijos tinklus, teikiant duomenis apie Lietuvos publikuotą kultūros paveldą į tokias svarbias tarptautinių organizacijų duomenų bazes kaip ISSN, ISMN, ISBN, CERL, NOSP, HPB ir kitas.

Atsižvelgiant į tai, kad visi I scheme pateikti entitetai turėjo įtakos bibliografinės apskaitos Lietuvoje organizacinei funkcinei struktūrai ir jos tolesnei raidai, šioje publikacijoje pateikiama jų analizė ir dinamika.

Ištekliai

UNESCO ir IFLA rekomendacijose valstybinės bibliografijos tarnyboms³ nurodoma, kad bibliografijos tarnybas tikslinga steigti prie nacionalinių arba kitų didžiųjų šalies bibliotekų, gaunančių dokumentų privalomuosius egzempliorius – bibliografinės apskaitos pagrindą.

Remiantis B. Bell teiginiais⁴, 90 iš 133 šalių dokumentų bibliografinės apskaitos funkciją vykdo specialūs nacionalinių bibliotekų padaliniai, 43 – kitos organizacijos, daugiausia esančios buvusiose Sovietų Sąjungos šalyse.

1992 m. Lietuvos dokumentų bibliografinės apskaitos funkcija buvo perduota LNB, įkūrus Bibliografijos ir knygotyros centrą, siekiant ekonomiškiausių organizacinių sprendimų bei pertvarkant šį darbą pagal UNESCO ir IFLA rekomendacijas.

Pertvarkos eiga išsamiau buvo pristatyta R. Varnienės publikacijose⁵, todėl šiame skyrelyje apžvelgsime bibliografinę apskaitą reikalingus išteklius, kuriais disponuojama šiuo metu.

Bibliografinės apskaitos reforma kompiuterizavimo kryptimi buvo nukreipta 1992 m., turint tik vieną kompiuterį. Šiuo metu Bibliografijos ir knygotyros centras disponuoja pakankamu techniniu aprūpinimu: 66 darbuotojai aprūpinti asmeniniais kompiuteriais, dirbančiais LIBIS programine įranga (PI). Suprantama, kad techninė

įranga funkcionuoja efektyviai tik tuo atveju, jei yra ko-kybiška programinė įranga. Nuo 1998 m. bibliografinės apskaitos funkcijai vykdyti buvo pritaikyta tam tikslui sukurta LIBIS PI, sudaranti sąlygas dirbti tiesiogiai su NBDB. Pagrindiniai LIBIS PI privalumai yra: galimybės sudaryti daugialygius įrašus (tai ypač svarbu valstybinės bibliografijos įrašams), pateikti įrašus originalo kalba, kopijuoti pradmenis iš autoritetinių įrašų duomenų bazės į bibliografinius įrašus ir t. t.

Publikuojamus šalies dokumentus registruoja, rengia jų kompiuterinius bibliografinius ir autoritetinius įrašus 13 aukštos kvalifikacijos specialistų. Knygų, kurių kasmet vidutiniškai publikuojama 5000, bibliografinius įrašus rengia 5 bibliografai, prie autoritetinių įrašų (kurių kas mėnesį parengiama apie 300 naujų ir 6000 įrašų – papildomi naujais duomenimis) rengimo dirba 5 bibliografai, periodinių ir tęstinių leidinių kompiuterinius įrašus rengia 3 bibliografai.

Nuo 2003 m., įdiegus LIBIS Analizinės bibliografijos posistemį, šalies serialinių leidinių straipsnių bibliografinius įrašus rengia ne tik LNB Bibliografijos ir knygotyros centras, bet ir keletas kitų LNB padalinių bei 66 šalies bibliotekos.

Kalbant apie išteklius, reikalingus bibliografinės apskaitos funkcijoms atlikti, būtina paminėti ir darbo sąlygas. Pastačius naująjį LNB priestatą jos labai pagerėjo, lyginant su patalpomis K. Sirvydo gatvėje, kurios ilgą laiką dėl lėšų stygiaus nebuvo remontuojamos. Pakankamas kvalifikuotų darbuotojų skaičius, aprūpinimas technika bei patogia programine įranga yra pagrindinė sąlyga šalies dokumentų bibliografinės apskaitos vykdymui pagal šiuolaikinius reikalavimus.

Vertinant pirmąjį bibliografinės apskaitos entitetą – išteklius, kuriais disponuoja LNB pagrindinės savo funkcijos vykdymui, galima būtų pasakyti, kad šiuo metu jie yra patenkinami. Tačiau atsižvelgiant į tai, koku greičiu sensta technika, keičiasi reikalavimai, keliami bibliografiniam įrašui bei jo prieigai (standartams), būtina planuoti lėšas techninės ir programinės įrangos tobulinimui.

Įstatyminė bazė

Kitas bibliografinės apskaitos entitetas yra privalomojo egzemplioriaus (PE) įstatyminė bazė, kuri kiekvienoje šalyje turi savo ypatumų.

Šiuo metu galioja Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. lapkričio 22 d. nutarimas Nr. 1389 „Dėl spaudinių ir kitų dokumentų privalomųjų egzempliorių siuntimo bibliotekoms tvarkos“⁶ ir 1997 m. balandžio 10 d. nutarimas Nr. 330 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. lapkričio 22 d. nutarimo Nr. 1389 „Dėl spaudinių ir kitų dokumentų privalomųjų egzempliorių siuntimo

bibliotekoms tvarkos“ dalinio pakeitimo“⁷. Pagal šiuos nutarimus į PE sąvoką įeina: knygos, periodiniai leidiniai, natos, mikroformos, garsiniai regimieji, kartografiniai, vaizdiniai, elektroniniai ir Brailio raštu spausdinti leidiniai.

CDNL, CENL, IFLA Bibliografijos ir Nacionalinių bibliotekų sekcijos ragina pasaulio nacionalines bibliotekas peržiūrėti dokumentų privalomųjų egzempliorių įstatyminius aktus, reglamentuojančius šalies dokumentų surinkimą archyviniam saugojimui, atsižvelgiant į elektroninių išteklių atsiradimą bei jų išskirtinumą greta tradicinės formos dokumentų.

Dar 1996 m. paskelbtuose G. Vitiello⁸ ir O. Janonio⁹ straipsniuose buvo akcentuojamas PE atitikimas UNESCO rekomendacijoms. Tačiau valstybiniu lygiu šia problema susidomėta tik dabar, kai pradėjus kaupti ir saugoti internete skelbiamus Lietuvos elektroninius išteklius, remiantis 1996 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu, pasigesta elektroninių išteklių, leidėjų pareigų ir autorių teisių apsaugos detalesnio išaiškinimo. Tuo remdamiesi leidėjai nenoriai pasirašo su LNB bendradarbiavimo sutartis. Naujasis dokumentų privalomojo egzemplioriaus įstatymas turėtų: aprėpti ir numatyti naujas informacijos laikmenas, taip pat ir elektroninius išteklius internete, kurių komplektavimas nėra pakankamai išaiškintas (minėtame Vyriausybės nutarime) ir juridiskai įteisintas šalies teisiniuose aktuose; formuoti nacionalinę dokumentų privalomojo egzemplioriaus, kaip pagrindinio šalies nacionalinio publikuotų dokumentų archyvo komplektavimo šaltinio ir šalies dokumentų bibliografinės apskaitos pagrindo, strategiją; numatyti ir patikslinti privalomojo egzemplioriaus dokumentų rūšis, egzempliorių skaičių, gavėjus; nustatyti dokumentų pristatymo tvarką ir terminus, atsakingus asmenis; pagrįsti teisinį dokumentų pristatymą, autorių teisių apsaugą bei prieigą prie dokumentų. Dokumentų privalomojo egzemplioriaus įstatymo parengimas išspręstų aktualius skirtingų laikmenų dokumentų privalomojo egzemplioriaus išgavimo ir pristatymo klausimus, numatytų naujų technologijų ir naujos kartos informacijos laikmenų įtraukimą į privalomojo egzemplioriaus aprėptį. Įstatymo būtinumas yra akivaizdus: toks teisinis dokumentas turėtų parodyti atminties institucijų santykį su kitais intelektinės nuosavybės produktais ir jų savininkais, be to, numatytų šalies privalomojo egzemplioriaus dokumentų teisinės apsaugos principus. Visų dokumentų, tuo pačiu ir elektroninių išteklių, kaip privalomųjų egzempliorių, kaupimas glaudžiai siejasi su autorių teisių ir gretutinių teisių apsauga. Naujos komunikacijos priemonės – interneto, kaip naujo bibliotekų komplektavimo objekto, atsiradimas sudaro prielaidas autorių teisių pažeidimams, nes informacijos pa-

teikimas elektroninėje laikmenoje negali būti traktuojamas visiškai taip pat kaip tradicinėje laikmenoje. Privalomojo egzemplioriaus įstatymo nuostatos tiksliau apibrėžtų privalomųjų dokumentų, kuriuos gauna biblioteka, teisinius autorių apsaugos ir prieigos klausimus.

Dokumentų privalomųjų egzempliorių įstatymas turėtų ženkliai apriboti dokumentų nemokamų privalomųjų egzempliorių skaičių. Jis neturėtų viršyti nurodyto UNESCO rekomendacijose bei atitikti ES šalyse vyraujančią praktiką. Lietuvos bibliotekų komplektavimo klausimai neturėtų būti sprendžiami dokumentų privalomųjų egzempliorių pagrindu, pažeidžiant leidėjų teises.

Standartai

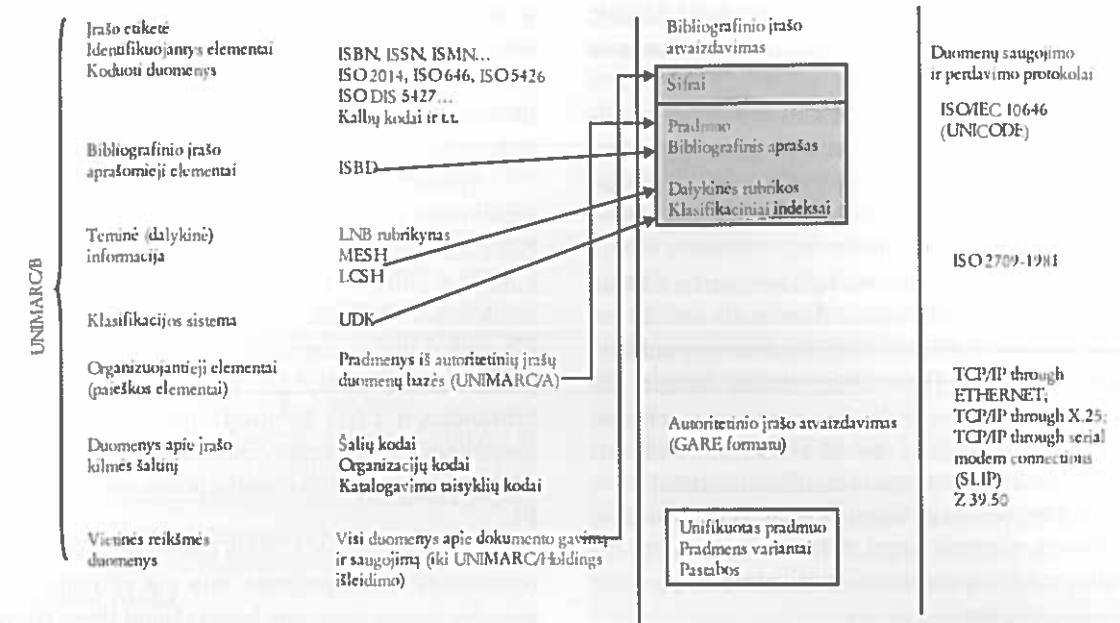
Trečiasis bibliografinės apskaitos entitetas – standartai, nuo kurių taikymo priklauso publikuoto paveldo atskleidimo išsamumas bei prieiga prie jo. IFLA, ISO ir kitų tarptautinių organizacijų standartai sudaro LIBIS PĮ lingvistinio aprūpinimo pagrindą, taip pat ir NBDB, kuris buvo projektuojamas ir kuriamas kaip LIBIS posistemis.

Lingvistiniam aprūpinimui sukurti buvo atlikta IFLA dokumentų analizė, siekiant nustatyti bibliografinio ir autoritetinio įrašo turinį ir formą, kuo labiau atitinkančius šiuolaikinius tarptautinius reikalavimus, keliamus valstybinės bibliografijos įrašų struktūrai ir formai, bei šalies katalogavimo tradicijas.

Iki 1992 m. Lietuvoje buvo naudojamos rusiškos bibliografinio aprašo sudarymo taisyklės, kurios atitiko pagrindinius ISBD teiginius, tačiau visiškai suderinti bibliografinio aprašo ir pradmens norminių dokumentų su tarptautiniais nepavyko. Lietuvos knygų rūmai neturėjo originalių ISBD, pradmens pateikimą reglamentuojančių tarptautinių dokumentų. Todėl iškilo nelengvas klausimas, koku keliu žengti, kaip perimti tarptautinius katalogavimo principus, nepažeidžiant tradicijų bei tautinio mentaliteto.

Lietuvos mokslinių bibliotekų konsorciumas pritarė LNB specialistų parengtai lingvistinio aprūpinimo koncepcijai. Bibliografiniam aprašui pasirinkti ISBD, pradmens pateikimui – IFLA darbo grupių parengti dokumentai, dalykinimui – LNB rubrikynas, formuojamas JAV Kongreso bibliotekos dalykinių rubrikų pagrindu, MESH, sistemimui – UDK. Kompiuterinių įrašų formatu buvo pasirinkti UNIMARC, pasižymintys lankstumu ir universalumu. Pagrindiniai bibliografinių ir autoritetinių įrašų rengimo dokumentai, sudarantys LIBIS PĮ lingvistinį aprūpinimą, pateikti 2 schemoje.

Valstybinės bibliografijos kompiuterinio įrašo bazinis lygmuo

2 schema. LIBIS PĮ lingvistinio aprūpinimo pagrindas – bibliografinių ir autoritetinių įrašų sudarymo dokumentai

Suformavus ir patvirtinus LIBIS PĮ lingvistinio aprūpinimo dokumentus, buvo pradėti versti ISBD, iš kurių šiuo metu jau yra išversta ISBD(G), ISBD(A), ISBD(CM), ISBD(M), ISBD(NBM), ISBD(PM) ir „ISBD taikymo sudėtinųjų dalių aprašai nurodymai“. Į lietuvių kalbą išverstas UNIMARC vadovas, visi metodiniai nurodymai, susiję su UNIMARC taikymu.

Pagrindinis lingvistinio aprūpinimo rezultatas yra „Kompiuterinių bibliografinių ir autorizuotų įrašų sudarymo metodika“ (1998), kuri akumuliuoja nacionalinę katalogavimo praktiką, bibliografinio aprašo dokumentus, autoritetinių įrašų dokumentus, bibliografinių ir autoritetinių įrašų formatus į bendrą visumą: UNIMARC/B ir UNIMARC/A žinių bazes, kuriomis paremta LIBIS PĮ. Ši metodika ilgą laiką buvo parankinė knyga ir kataloguotojams, ir programuotojams, toliau tobulinantiems LIBIS PĮ. Taip pat parengtos „Senujų monografinių leidinių katalogavimo taisyklės“ (2002), internete paskelbti nuolat naujinami „Kompiuterinių bibliografinių ir autoritetinių įrašų sudarymo pagrindai“ (2004) (<http://www.lnb.lt>).

Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje visada buvo kataloguojama originalo kalba ir originaliu šriftu, pvz., kirilica, jidiš, hebrajų, LIBIS PĮ turėjo būti įdiegtas UNICODE standartas. Todėl jau nuo 1998 m. veikiančioje LIBIS PĮ šis reikalavimas yra įgyvendintas.

Kadangi LIBIS PĮ yra grindžiama entiteto-santykio modeliu, ji turi puikias tolesnės raidos perspektyvas pritaikant „Funkcinius reikalavimus bibliografiniams įrašams“ (2003). Tai ir numatoma diegti 2006 metais.

Kol tarptautiniu lygiu vyksta katalogavimo taisyklių derinimas, Lietuvoje peržiūrima „Kompiuterinių bibliografinių ir autoritetinių įrašų sudarymo metodika“, įtraukiant UNIMARC ir ISBD naujoves.

Nacionalinės bibliografijos duomenų banko (NBDB) apibūdinimas ir dinamika

Ketvirtasis bibliografinės apskaitos entitetas yra NBDB.

Kaip jau buvo minėta, 1993 m. parengtoje koncepcijoje, kurią patvirtino LNB Mokslo taryba, Lietuvos bibliografinę apskaitą buvo nutarta vykdyti NBDB pagrindu. Jame kaupiama Lietuvos ir su Lietuva susijusių užsienio dokumentų bibliografinė informacija. Atsižvelgiant į tai, kad NBDB atsispindi ir tie dokumentai, kuriais LNB nedisponuoja, buvo nutarta NBDB formuoti atskirai nuo LNB katalogo, kurio pagrindinis tikslas yra atspindėti LNB fonduose esančius dokumentus. Tai buvo pagrindinė priežastis, nulėmusi susiklosčiusią dabartinę LIBIS architektūrą.

NBDB kaupiami visų rūšių dokumentų, taip pat elektroninių išteklių bei dokumentų sudedamųjų dalių bibliografiniai įrašai. Čia kaupiami tiek einamosios, tiek nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos įrašai, kurie ateityje, užbaigus nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos retrokonversiją, turėtų būti integruoti, sudarydami vientisą NBDB struktūrą ir išsamios paieškos apie vartotojų rūpimą objektą galimybę.

Be bibliografinės informacijos, NBDB (atskiruose failuose) kaupiami ISSN, ISBN, ISMN agentūrų ir statistikos duomenys apie Lietuvos spaudą ir leidėjus. NBDB šiuo metu yra likęs vienintelis išsamios informacijos apie Lietuvos spaudą ir leidėjus šaltinis.

NBDB struktūros ir jame esančios informacijos dinamika tiesiogiai atspindi leidybos technologinius pokyčius, reikalavimų bibliografiniams ir autoritetiniams įrašams pasikeitimus bei projektus, vykdomus LNB ir kitose šalies institucijose.

[LNB BKC patenka duomenys apie rengiamus fiziniuose laikmenoje elektroninius išteklius, dažniausia serialinius leidinius ir knygas, kuriems suteikiamas tarptautinis standartinis numeris – ISBN, ISSN, ISMN. Iki šiol tik nedaugelis leidėjų kreipiasi dėl šių numerių suteikimo elektroniniams leidiniams, tačiau siekiama, kad visi elektroniniai ištekliai turtėtų standartinius numerius.

Nuo 2003 m. pradėtas kaupti Lietuvos elektroninių išteklių archyvas, pradėti rengti dokumentų, esančių internete, bibliografiniai ir autoritetiniai įrašai ir realizuojama prieiga prie šio archyvo.

Suprantama, kad ne visiems elektroniniams ištekliais rengiami išsamūs bibliografiniai įrašai. Tik oficialiųjų leidėjų pateikti dokumentai yra kataloguojami pagal valstybinei bibliografijai keliamus reikalavimus, kitiems elektroniniams ištekliais yra rengiami trumpi bibliografiniai įrašai pagal leidėjų pateiktus metaduomenis, konvertavus juos į UNIMARC formatą.

Dėl didelių katalogavimo kaštų siekiama, kad elektroninių išteklių kūrėjai, platintojai ar leidėjai patys sudarytų išteklius aprašančią informaciją – metaduomenis, kurie taip pat vartojami išteklių paieškai, jo privalumų ar tinkamumo įvertinimui, pasikeitimų valdymui. Siekiant užtikrinti sėkmingą katalogavimo procesą, geresnį indeksavimą interneto paieškos sistemose siūloma elektroninių išteklių leidėjams taikyti *Dublin Core* – metaduomenų standartą (<http://dublincore.org>). Naudoti šį standartą Lietuvoje gali padėti UAB „Sintagmos sistemos“ parengtas automatinis duomenų generavimo šablonas interneto tinklalapių kūrimui bei *Dublin Core vartotojo vadovas* (<http://www.lnb.lt/libis/meta/php>).

Elektroninių išteklių bibliografinė apskaita yra realizuojama naudojantis jau funkcionuojančiu LIBIS NBDB moduliu.

2003 m. pradėta diegti LIBIS Analizinės bibliografijos posistemė, kuris įgalino sujungti 66 Lietuvos bibliotekų pajėgas Lietuvos serialinių leidinių ir daugumos monografinių leidinių analizinių įrašų rengimui ir pateikimui į NBDB. Šis posistemis kuriamas tais pačiais principais kaip ir kiti moduliai, siekiant išvengti funkcijų dubliavimo, užtikrinti vienkartinę bibliografinių ir autoritetinių įrašų sudarymą bei daugiavertę jų naudojimą, pritaikant Analizinės bibliografijos posistemyje sukurtus produktus

kituose struktūriniuose LIBIS padaliniuose.

Kadangi dokumentų sudedamųjų dalių bibliografiniai įrašai buvo rengiami ne MARC formatu ir neatitiko valstybinei bibliografijai keliamų reikalavimų, jie NBDB nebuvo pateikiami. Pradėjus rengti dokumentų sudedamųjų dalių bibliografinius įrašus UNIMARC formatu, šie įrašai papildė NBDB turinį bei valstybinės bibliografijos aprėptį.

Sprendimas kaupti retrospektyvinės bibliografijos analizinius įrašus NBDB UNIMARC formatu priimtas Nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos redakcijos kolegijos 2001 m. vasario 7 d. posėdyje. Lietuvos mokslų akademijos biblioteka ir Vilniaus universiteto bibliotekos Lituanikos skyrius retrospektyvinės analizinės bibliografijos įrašus numato teikti ALEPH PĮ. Kauno apskrities viešoji biblioteka ir LNB Bibliografijos ir knygotyros centro Nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos darbo grupė tokiems įrašams rengti naudoja pritaikytą šiam darbui LIBIS PĮ.

Siekiant vykdyti ICBNS nurodymus dėl bibliografijos retrospektyvinės aprėpties, taip pat įsitraukti į Rankinės spaudos knygų duomenų bazės (Hand Press Book – HPB) kūrimo projektą buvo pradėta vykdyti nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos retrokonversija. Tai turėjo užtikrinti nacionalinės bibliografijos tomų, išleistų 1969, 1985 ir 1988 metais, bibliografinių įrašų patekimą į NBDB ir atlikti pagrindinę savo funkciją – užtikrinti patogią prieigą prie informacijos apie Lietuvoje publikuotus dokumentus nuo pirmosios knygos iki šių dienų.

Retrokonversijai buvo pasirinktas rankinio perkatalogavimo būdas, tikslinant įrašus pagal „Senųjų monografinių leidinių katalogavimo taisyklės“ (2002). Pirmiausia buvo perkataloguoti „Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba, 1547–1861“ bibliografiniai įrašai. Pagal pasirašytą dvišalę sutartį tarp LNB ir CERL į HPB išsiųsti 2442 įrašai, kurie apima 1547–1830 metų lietuviškas knygas, XVIII a. Lietuvos lenkiškas knygas, 1799–1830 m. Lietuvos hebrajiškas knygas. Be nacionalinės bibliografijos įrašų, buvo siunčiami ir Vakarų Europoje leistų knygų bibliografiniai įrašai.

Sėkmingai atlikta leidinio „Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba, 1547–1861“ retrokonversija užtikrino nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos efektyvesnę prieinamumą ir platesnę auditoriją. Ši informacija žymiai geriau pasitarnaus mokslo ir akademių studijų plėtrai bei knygos kultūros ugdymui, vartotojai ras tikslesnę informaciją apie leidinių buvimą vieta, taip pat bus sudaryta galimybė Lietuvos ir užsienio bibliotekoms kopijuoti įrašus informacinio aprūpinimo tikslams. Projekto įgyvendinimas svarbus ir pačiai LNB: perkataloguojami jos padalinių fonduose esantys reti ir vertingi spaudiniai.

2005 m. pradžioje LNB projektui „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimas“ iš ES struktūrinių fondų paskirta 13,3 mln. Lt parama pagal

„Lietuvos 2004–2006 metų bendrojo programavimo dokumento“ 3 prioriteto 3.3 priemone „Informacinių technologijų paslaugų ir infrastruktūros plėtra“¹⁰. (Išsamiau apie ES kultūros paveldo skaitmeninimo strategiją ir Lietuvos atminties institucijų bendradarbiavimo perspektyvą skaitmeninant kultūros paveldą žr. R. Kvietkausko ir R. Varnienės straipsnį¹¹). Projekto partneriais LNB pasirinko Lietuvos dailės muziejų ir Archyvų departamentą. Numatomos sukurti sistemos pagrindą sudarys jau funkcionuojanti LIBIS infrastruktūra, jungianti per 70 mokslinių ir viešųjų bibliotekų, bei jos struktūroje esantys bendro naudojimo posistemiai ir moduliai, leidžiantys taupyti finansus naujų informacijos masių formavimui bei paslaugų sukūrimui. Projektui vykdyti sudaryta projekto valdymo grupė (projekto vadovė R. Varnienė).

Šiuo projektu siekiama sudaryti sąlygas Lietuvos ir užsienio vartotojams be kliūčių (nepriklausomai nuo vietos ir laiko) naudotis atminties institucijose sukauptais kultūros paveldo objektais. Pagrindiniai projekto uždaviniai yra:

- sukurti atminties institucijų skaitmeninės informacijos duomenų banką;
- sukurti duomenų banko pagrindu teikti vartotojams elektronines paslaugas.

Pagal šį projektą kurdamos interaktyvios paslaugas, atminties institucijos tuo pačiu vykdys ir pagrindines savo funkcijas – užtikrins ilgalaikį kultūros paveldo išsaugojimą.

Projekto dalyviai susidūrė su naujais, iki šiol neišspręstais uždaviniais: skaitmenintų objektų katalogavimu, metaduomenų integravimu į skaitmenintą objektą, katalogavimo metodikos, įrašo lygmens, standartų bei formatų derinimu. Kadangi ir tarptautiniu lygiu šie uždaviniai yra tik pradėti spręsti ir nėra parengtų metodikų, projekto dalyviams tenka juos spręsti patiems. Naujoji virtualioji biblioteka yra kuriama tais pačiais principais kaip ir visi LIBIS posistemiai ir moduliai.

Didžioji dalis skaitmeninti numatytų publikuotų dokumentų jau turi išsamius bibliografinius įrašus, todėl didelių problemų dėl jų atspindėjimo NBDB ir susiejimu paveldo portale nebus.

Produktai

Penktasis entitetas – valstybinės bibliografinės apskaitos produktai.

Atsižvelgiant į tai, kad iki 1994 m. nebuvo specialiai nacionalinei bibliografijai pritaikytos programinės įrangos, leidžiančios rengti bibliografinius įrašus MARC formatu, buvo priimtas laikinas sprendimas. Naudojant PROCITE PĮ, buvo pradėtas kaupti knygų, serialinių leidinių ir straipsnių duomenų bazės, kurių pagrindu buvo leidžiama: „Bibliografijos žinios“, „Ekspresinformacija apie naujus spaudinius, išėjusius Lietuvoje“, „Anotacinės katalogo kortelės“.

1996 m. buvo pertvarkyta „Bibliografijos žinių“ struktūra. Jos pradėtos leisti atskiromis dalimis: „Knygos“, „Serialiniai leidiniai“, „Straipsniai“, „Lituanika“. Nuo 1997 m. rengiama nauja „Bibliografijos žinių“ dalis – „Garso dokumentai“, kur registruojami garso dokumentai, vaizdo įrašai, elektroniniai ištekliai (CD-ROM). „Bibliografijos žinių“ pertvarkymo tikslas – atsižvelgti į IFLA rekomendacijas. Buvo pakeistas ne tik leidinio dizainas, bet ir peržiūrėta bibliografinio įrašo struktūra. Esminį bibliografinio aprašo struktūros pakeitimą sudaro tai, kad atsakomybės duomenys igavo privalomo elemento statusą. Nepriklausomai nuo to, ar autoriaus vardas rašomas pradmenyje, ar ne, jis visada pateikiamas atsakomybės duomenyse. Bibliografinio įrašo pradmuo pradėtas rašyti originalia forma.

Sukūrus LIBIS PĮ nuo 1998 m. bibliografiniai įrašai pradėti rengti UNIMARC formatu, pradėtas kaupti NBDB. Šiame banke kaupiami visų rūšių dokumentų, publikuojamų Lietuvoje, ir dokumentų, savo tematika ir autoryste susijusių su Lietuva (lituanika), bibliografiniai įrašai, taip pat šių dokumentų sudėtinių dalių bibliografiniai įrašai. NBDB pagrindu rengiami ir skelbiami valstybinės bibliografijos leidiniai „Bibliografijos žinios“, taip pat „Ekspresinformacija apie naujus spaudinius, išėjusius Lietuvoje“ (prieinama ir internetu), e. biuletėnis „Numatomos leisti knygos“, „Lietuvos bibliografinės priemonės“, „Lietuvos spaudos statistika“, e. katalogas „Lietuvos leidėjai“. Bibliografinius įrašus iš šio banko gali kopijuoti ir naudoti savo reikmėms kitos bibliotekos.

NBDB struktūra nuolat tobulinama, siekiant integruoti visus šalies dokumentų bibliografinių įrašų rengimo procesus.

[diegus LIBIS PĮ Leidybos modulį, atsirado galimybė patiems specialistams formuoti reikiamos struktūros bibliografinius ir informacinius leidinius. Todėl paspartėjo ne tik valstybinės einamosios ir nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos, bet ir kitų rūšių informacinių rodyklių rengimas naudojantis NBDB ir bibliotekose esančiomis analizinės bibliografijos duomenų bazėmis. Nuo 2003 m. „Bibliografijos žinios. Straipsniai“ pradėta formuoti iš NBDB parengtų bibliografinių įrašų. Tuo pačiu būdu dabar rengiamas ir leidinys „Lituanika“.

Kadangi iš vieno mėnesio spaudos parengiama apie 16 000 analizinių bibliografinių įrašų, į leidinį atrenkama apie 1000 įrašų. Tai daugiausia straipsniai iš mokslo darbų, mokslinių žurnalų ir pan. Išsamiau apie Analizinės bibliografijos posistemį rašoma I. Kvieselaitienės ir R. Varnienės straipsnyje¹².

NBDB yra prumeruojamas už simbolinę kainą ir nemokamai prieinamas bibliotekoms, dalyvaujančioms jo kūrime.

Nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos rengimas dėl vykdomų darbų įvairovės, kadru kaitos ir stokos,

technikos trūkumo vyko sudėtingiau. Pradėjus dirbti su LIBIS PĮ, teko grįžti prie jau parengtų bibliografinių įrašų ir kurti 1905–1917 m. lietuviškų knygų kompiuterinius (UNIMARC formata) bibliografinius įrašus.

Jau yra išleisti 1918–1940 m. lietuviškų knygų septyni kontroliniai sąrašai. Duomenų bazėje sukaupta per 35 000 knygų, smulkiųjų spaudinių, vaizdinių leidinių, natų, žemėlapių bibliografinių įrašų. Atsižvelgiant į tai, kad dalis įrašų buvo parengta CDS/ISIS formata, ateityje teks grįžti prie šių įrašų papildymo rengiant nacionalinės bibliografijos tomus.

1823–1940 m. lietuviškų periodinių leidinių bibliografija pradėta rengti 1992 m., išleidus kontrolinį sąrašą. Iš numatomų 3000 bibliografinių įrašų šiandien duomenų bazėje yra sukaupta per 1100.

2005 m. išleista „Lietuvos bibliografija. Serija C. Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos, 1832–1890“.

1992 m. buvo pradėta kurti kompiuterinė Lietuviškųjų slapyvardžių duomenų bazė, taip pat naudojant CDS/ISIS

PĮ. Tešiant šį darbą įrašai buvo konvertuoti į UNIMARC formata. Sukauptos duomenų bazės pagrindu parengti ir išleisti penki lietuviškųjų slapyvardžių kontroliniai sąrašai, fundamentalus dviomis lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas „Lietuviškieji slapyvardžiai“ (2004). Šiuo metu duomenų bazė kruopščiai redaguojama ir pildoma, nes numatoma išleisti šios bazės, kurią sudaro per 40 000 įrašų, CD-ROM.

1998 m. parengus ir išleidus „XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašą“ ir kontrolinį sąrašą „XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos“, toliau rengiamas XVIII a. Lietuvos lenkiškų knygų kontrolinis sąrašas ir kaupiami duomenys NBDB. Šiuo metu duomenų bazėje iš numatomų 5000 įrašų yra per 1700 bibliografinių įrašų.

Sėkmingai kaupiama judaikos bibliografinių įrašų duomenų bazė, kurią turėtų sudaryti apie 9000 įrašų hebrajų kalba. Įrašai rengiami originalo kalba. Planuojama artimiausiu metu parengti knygų hebrajų ir jidiš kalbomis kontrolinį sąrašą.

timo bibliotekoms tvarkos: Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas, 1996 m. lapkričio 22 d. Nr. 1389 // Valstybės žinios. – 1996, Nr. 115, p. 11-13.

⁷ Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. lapkričio 22 d. nutarimo Nr. 1389 „Dėl spaudinių ir kitų dokumentų privalomųjų egzempliorių siuntimo bibliotekoms tvarkos“ dalinio pakeitimo: Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas, 1997 m. balandžio 10 d. Nr. 330 // Valstybės žinios. – 1997, Nr. 32, p. 11.

⁸ Vitiello, G. Valstybinės bibliografijos paslaugos Europoje: gamyba ir marketingas // Bibliografija: mokslo darbai. – 1996, p. 9-20.

⁹ Janonis, O. Privalomasis egzempliorius pasaulyje ir Lietuvoje // Bibliografija: mokslo darbai. – 1996, p. 44-54.

¹⁰ Lietuvos 2004–2006 metų bendrojo programavimo dokumentas: patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. rugpjūčio 2 d. nutarimu Nr. 935 // Valstybės žinios. – 2004, Nr. 123, p. 139-140.

¹¹ Kvietkauskas, R., Varnienė, R. Kultūros paveldo skaitmeninio koordinavimo perspektyva Lietuvoje // Tarp knygų. – 2005, Nr. 9, p. 1-4.

¹² Kvieselaitienė, I., Varnienė, R. Bendro darbo vaisiai – nauda visiems: LIBIS Analizinės bibliografijos posistemis // Tarp knygų. – 2003, Nr. 12, p. 1-4.

¹ Guidelines for the national bibliographic agency and the national bibliography / prepared by the IFLA International Office for UBC. – Paris: UNESCO, 1979.

² Reitz, J.M. ODLIS – Online dictionary for library and information science. <<http://lu.com/odlis/>>.

³ Guidelines ...

⁴ Bell, B. An annotated guide to current national bibliographies. – München, 1998.

⁵ Varnienė, R. Bibliografijos ir knygotyros centras visuotinės bibliografinės apskaitos infrastruktūroje // Bibliografija: mokslo darbai. – 1997, p. 5-15.

Varnienė, R. Bibliografinė apskaita Baltijos šalių integratūrai informacijos sistemų kontekste // Bibliografija: mokslo darbai. – 1998, p. 55-58.

Varnienė, R. UBCIM programa // Bibliografijos žinios: straipsnių rinkinys. – 1994, p. 13-34.

Varnienė, R. Valstybinė einamoji bibliografija // Tarp knygų. – 1996, Nr. 8, p. 6-9.

Varnienė, R. Valstybinės bibliografijos naujos funkcijos Lietuvos informacijos sistemoje // Tarp knygų. – 1999, Nr. 2, p. 3-5.

⁶ Dėl spaudinių ir kitų dokumentų privalomųjų egzempliorių siun-

Summary

National Bibliographic Control in Lithuania

Regina VARNIENĖ

The national bibliographic control in Lithuania is analysed on the basis of the most authentic concept of bibliography presented by UNESCO and IFLA.

The object of the research is the analysis of the entities that comprise bibliographic control, i.e. resources (human resources, funds, hardware, software, etc.), the legal basis, standards, the National Bibliographic Data Bank and products of national bibliography.

The article is narrowed to the recent achievements in the development of entities that comprise bibliographic control. For instance, if the first entity of bibliographic control, i.e. resources disposed by the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania for the implementation of its main function is evaluated, it should be mentioned that recently they have been sufficient. However, considering the rate of technology obsolescence and the change of requirements applied to a bibliographic record and its access (standards), it is necessary to calculate on the funds for the development of hardware and software with reference to the changing requirements raised for the records of national bibliography and their access.

Making the assessment of the legal basis the author admits that it has not been satisfactory in carrying out the bibliographic control of some types of documents.

With reference to the resolution No. 330 of 10 April 1997 of the Government of the Republic of Lithuania On the Partial Amendment of the Resolution No. 1389 of the Government of the Republic of Lithuania of 22 November 1996 On the Order of Delivery of Legal Deposit of Printed Matters and Other Documents to Libraries, there is a lack of a more detailed explanation of e-resources, publishers' responsibilities and copyright protection. As a result, publishers are not willingly concluding co-operation contracts with the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. The new Legal Deposit Law should:

a) cover and anticipate new information media including web resources, the acquisition of which has not been sufficiently explained in the above mentioned Government resolution and legally legitimated in the legal acts of the state; b) form the national strategy of document legal deposit as the main source for the acquisition of national archive of published documents and the basis of bibliographic control of national documents; c) identify and specify the types of legal deposit documents, number of copies and recipients; d) determine the order of document delivery, terms of delivery and responsible persons; e) justify the legal delivery of documents, protection of copyright and access to documents. The preparation of Legal Deposit Law would solve some relevant issues related to the acquisition and delivery of legal deposit of documents in different media and would provide the inclusion of new technologies and new generation information media into the scope of legal deposit. The necessity of the law is obvious for several reasons; first of all, the legal document of this type should indicate the relation of memory institutions to other products of intellectual property and their owners; also it would determine the principles of legal protection of national legal deposit documents.

The article gives a linguistic supply of bibliographic control organisation process, i.e. it introduces to the ISO and IFLA documents. Other highlighted points include the dynamics of the National Bibliography Data Bank and new subsystems that allowed expanding the scope of bibliographic control. Also the review on the products of bibliographic control is presented with the emphasis placed on the possibilities of their preparation after the creation of LIBIS publishing module. Likewise the conditions for distribution of national bibliography are discussed.